

ӨЖ 911.3:314.143(574.1)
ГТАХР 05.11.15; 04.51.27
DOI 10.37238/1680-0761.2022.85(1).77

Имашев Э.Ж.*, Утениязова Ж.Б.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан
*Корреспондент авторы: eduard.imashev@gmail.com

E-mail: eduard.imashev@gmail.com, zhibekbulatovna0@icloud.com

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ШЫҢҒЫРЛАУ АУДАНЫНЫҢ АУМАҚТЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

Аңдатпа. Жұмыста Батыс Қазақстан облысы Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық даму үрдістерін зерттеудің негізгі нәтижелері ұсынылған. Ауылдық округтердің әлеуметтік-демографиялық дамуының негізгі көрсеткіштеріне жүргізілген салыстырмалы-географиялық талдау 2006-2021 жылдары Шыңғырлау ауданында жалпы теріс үрдіс байқалғанын көрсетті. Көптеген ауылдық округтерде табиғи қозғалыс қарқынының төмендеуі және халықтың қарқынды кетуі байқалады. Бұл Шыңғырлау ауданындағы халық санының 23,5%-ға қысқаруына, халық тығыздығының төмендеуіне және тұрғындарды окшаулау көрсеткішінің өсуіне алып келді. Сондай-ақ, әлеуметтік инфрақұрылымның аумақтық желісін 18,9%-ға қысқарту (оның ішінде білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет және спорт саласында), барлық ауылдық округтерде жұмыссыздық деңгейінің өсу үрдісі анықталды. Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық даму деңгейін анықтау мақсатында 9 негізгі көрсеткіштің өсу/кему қарқынын айқындау негізінде ауылдық округтердің типологиясы жүргізілді. Жүргізілген типология әлеуметтік-демографиялық дамудың салыстырмалы түрде ең жоғары деңгейі 1 ауылдық округке тән екенін көрсетті, орташа деңгейі – 2, төмен деңгейі – 3, өте төмен деңгейі – 2. Анықталған үрдістер Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық даму деңгейі бойынша Батыс Қазақстан облысының депрессивті аумағына жататындығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бұл Шыңғырлау ауданының ауылдық округтеріндегі әлеуметтік-демографиялық ахуалды тұрақтандыруға және жақсартуға бағытталған басқарушылық шешімдер қабылдауды талап етеді.

Кілт сөздер: Шыңғырлау ауданы; әлеуметтік-демографиялық даму; үрдістер; ауылдық округтер; әлеуметтік инфрақұрылым; даму деңгейі; аумақ; саралау; халық; типология.

Kіpіcнe

Әлеуметтік-демографиялық даму адамның болмысының мәнін, оның уақыт пен кеңістікте көбею жағдайларын анықтайды, ал әлеуметтік-демографиялық сала мемлекеттік реттеудің басты басымдығы және пәні болып табылады [1]. Елдің белгілі бір аумағының әлеуметтік-демографиялық дамуының тиімділігі маңызды. А.В. Черепанованың пікірінше, аймақтық деңгейдегі аумақтың әлеуметтік-демографиялық дамуының тиімділігі аймақта тиімді басқарумен, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық жүйелердің синергетикалық өзара іс-қимылымен қол жеткізілетін шектеулі әлеуметтік-экономикалық ресурстарды тиімді пайдалану есебінен халықты молықтыру процестерінің оңтайлылығы қамтамасыз етілетін әлеуметтік-демографиялық жүйені дамытуды білдіреді [2]. Тиісінше еліміздің облыстары әкімшілік аудандарының әлеуметтік-демографиялық дамуы Қазақстанның мемлекеттік және өңірлік аумақтық әлеуметтік-экономикалық жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін айқындайды.

Әлеуметтік-демографиялық даму мәселелерін зерттеудің өзектілігі шетелдік және отандық ғалымдардың, олардың ішінде С. Бейсембаев [3], М. Абишева [4], Е.В. Петрова [5], В. Лордкипанидзе [6], Е.С. Баженова [7], В.В. Локосов [8], В.Ю. Анисимова [1], Д.А. Мухаметова, В.П. Смолькина [9], А.В. Кривенко [10], Е.В. Кудряшова, С.Г. Глухов, Н.В. Провидонова, Г.Г. Крючков [11], Е.С. Красинец, Т.В. Шевцова [12] және т.б. еңбектерін атап өтуге болады.

Географиялық, табиғи-ресурстық, әлеуметтік-экономикалық және саяси факторлардың әсерінен Батыс Қазақстан облысында (БҚО) Қазақстанның басқа облыстары сияқты әлеуметтік-демографиялық дамудың облысшілік ерекшеліктері байқалады. Әлеуметтік-демографиялық дамудағы облысшілік аумақтық саралау әкімшілік аудандар деңгейінде ғана емес, ауылдық округтер деңгейінде де көрініс табады. Осыған байланысты БҚО-ның жекелеген әкімшілік аудандарының аумақтық әлеуметтік-демографиялық дамуына зерттеулер жүргізу маңызды мәселе болып табылады. Бұл әкімшілік аудандардың әлеуметтік-демографиялық даму деңгейін аумақтық

саралау және БҚО-ның әлеуметтік пен демографиялық саласын кеңістікте дамытудың басым бағыттарын айқындаудағы ерекшеліктерді, үрдістер мен мәселелерді айқындау қажеттілігімен негізделеді.

Шыңғырлау ауданы БҚО-ның шығысында орналасқан және аумағы 7,2 мың шаршы км (облыс аумағының 4,8%). Әкімшілік-аумақтық бөліністе Шыңғырлау ауданы 8 ауылдық округке және 25 ауылдық елді мекенге бөлінеді [13, б. 13]. Батыс Қазақстан облысы аумағының типологиясы бойынша әлеуметтік-экономикалық және экологиялық даму деңгейі бойынша Шыңғырлау ауданы Теректі және Тасқала аудандарымен бірге даму деңгейі орташа аудандар типіне жатады. БҚО-ның оңтүстігінде, батысында, оңтүстік-шығысында, шығысында (Сырым, Қаратөбе) орналасқан әкімшілік аудандармен (даму деңгейі төмен және ең төменгі аудандардың типтері) салыстырғанда Шыңғырлау ауданы өнеркәсіптік нысандардың болуымен, көлік инфрақұрылымының, ауыл шаруашылығының, қызмет көрсету саласының неғұрлым дамыған деңгейімен, тұрғын үйді пайдалануға берумен ерекшеленеді [14, б. 165-166].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің негізгі материалдары Шыңғырлау ауданы әкімдігінің Экономика және қаржы бөлімі ұсынған 2006-2021 жылдардағы статистикалық деректер болып табылады. Аталған зерттеу материалдары ресми сұрау салу негізінде ауылдық округтер бөлінісінде алынды, бұл жеткілікті ақпараттық-статистикалық базаны жүйелеуге мүмкіндік берді.

Шыңғырлау ауданының әлеуметтік-демографиялық дамуын зерттеу кезінде келесі негізгі статистикалық көрсеткіштер пайдаланылды: халық саны; аумақтың ауданы; халықтың табиғи қозғалысы; халықтың көші-қон сальдосы; халықтың жұмыссыздық деңгейі; аз қамтылған тұрғындар саны; білім беру мекемелерінің саны (мектепке дейінгі мекемелер, жалпы білім беретін мектептер, музыка мектептері, спорт мектептері, колледждер, мектептен тыс жұмыс орталықтары, жас туристер станциялары); денсаулық сақтау ұйымдарының саны (ауруханалар, емханалар, отбасылық-дәрігерлік амбулаториялар, фельдшерлік-акушерлік пункттер, медициналық пункттер); мәдениет және спорт мекемелерінің саны (музейлер, кітапханалар, мәдениет үйлері мен клубтар, кинотеатрлар, спорт залдары); білім беру мекемелерінде білім алушылардың саны; дәрігерлер мен орта медицина қызметкерлерінің саны.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижелері аналогия және салыстыру, талдау және синтез, ғылыми абстракция, индукция және дедукция, жүйелік және логикалық тәсілдер әдістерін пайдалану негізінде алынды. Статистикалық, математикалық, салыстырмалы-географиялық, картографиялық, геоақпараттық, хронологиялық, сипаттамалық корреляциялық және басқа зерттеу әдістері қолданылды.

Шыңғырлау ауданының ауылдық округтерінің әлеуметтік-демографиялық даму деңгейі бойынша типологиясын жүргізу үшін дәрежелік-балдық бағалау әдістемесі пайдаланылды [14, б. 35-37].

Жоғарыда аталған көрсеткіштерді картографиялық және аналитикалық материалдарды талдаумен салыстыру БҚО Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық даму үрдістерінің негізгі бағыттарын көрсететін белгілі бір нәтижелер алуға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері

Ауылдық округтердегі әлеуметтік-демографиялық процестердің салдарынан 2006-2021 жылдары Шыңғырлау ауданы халқының саны 23,5%-ға қысқарды және 2021 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша 13,9 мың адамға тең болды [15]. 8 ауылдық округтің 7-де халықтың қысқару үрдісі байқалады. Халық санының азаюының ең жоғары көрсеткіші Қарағаш ауылдық округіне тән. Алмаз, Ақбұлақ, Ақтау және Ардақ ауылдық округтерінде халық саны 50%-дан астамға қысқарды. Ащысай және Ақшат ауылдық округтерінде тұрғындардың салыстырмалы түрде аз азаюы байқалады. Аудан орталығы – әкімшілік ауданды дамыту орталығы орналасқан Шыңғырлау ауылдық округінде ғана халық санының өсуі 8,6%-ды құрады (кесте 1, сур. 1). Бұл Шыңғырлау ауылдық округіндегі халықтың локализация дәрежесінің 46,3%-дан 66,2%-ға дейін ұлғаюына ықпал етті, ол Шыңғырлау ауданы аумағының 15,5%-ын ғана алып отыр.

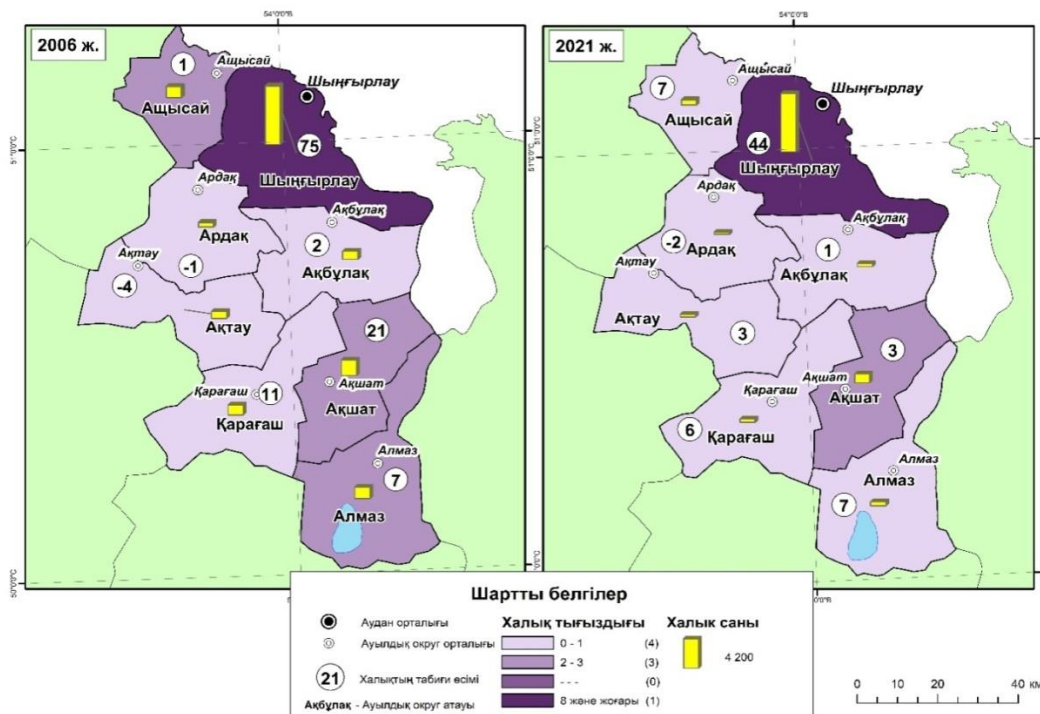
1-Кесте – 2006-2021 жылдардағы БҚО Шыңғырлау ауданы ауылдық округтері аумағының ауданы және халық санының өзгеруі

№	Ауылдық округтердің атауы	Аумақтың ауданы, шаршы км	Халық санының өзгеруі		
			2006 ж. халық саны, адам	2021 ж. халық саны (1 қазандағы жағдай бойынша), адам	Халық санының өсуі / кемуі, %
1	Алмаз	1 062,85	1 640	680	-58,5
2	Ащысай	627,94	1 599	821	-48,7
3	Ақбұлақ	866,66	1 177	524	-55,5
4	Ақтау	869,47	1 004	457	-54,4
5	Ақшат	814,55	2 235	1 383	-38,1
6	Ардақ	800,11	672	325	-51,6
7	Қарағаш	1 068,39	1 455	524	-64,0
8	Шыңғырлау	1 119,92	8 440	9 231	8,6
	Барлығы	7 229,89	18 222	13 945	-23,5

Авторлармен [15] бойынша құрастырылды

Тұрғындар санының қысқаруы Шыңғырлау ауданы халқының тығыздығының азаюына ықпал етті. Қарастырылып отырған кезеңде халықтың орташа тығыздығы 1 шаршы км-ге 3-тен 2 адамға дейін қысқарды. Шыңғырлау ауданында халық тығыздығының аумақтық саралануының өзгеру ерекшеліктері 1-суретте көрсетілген.

Геодемографиялық аспектіде Шыңғырлау ауданы тұрғындары санының азаю үрдісі табиғи қозғалыс қарқынының төмендеуімен және көптеген ауылдық округтерде халықтың көші-қон сальдосының теріс көрсеткіштерімен байланысты. Жалпы Шыңғырлау ауданы бойынша 2021 жылы халықтың табиғи қозғалысы 112-ден 69 адамға дейін немесе 61,6%-ға қысқарды [15]. Орташа аудандық үрдіс Шыңғырлау, Қарағаш, Ақшат және Ақбұлақ ауылдық округтеріне тән. Ардақ ауылдық округінде халықтың теріс қозғалысы мәселесінің тереңдеуі байқалады, ал Алмаз ауылдық округінде бұл көрсеткіш өзгеріссіз қалды. Халықтың табиғи қозғалысының өсуі Ащысай ауылдық округіне ғана тән (сур. 1).

1-Сурет – 2006-2021 жылдардағы БҚО Шыңғырлау ауданының демографиялық дамуының аумақтық саралануының өзгеруі. Авторлармен [15] бойынша құрастырылды

Шыңғырлау ауданының геодемографиялық мәселесі халықтың қарқынды кетуі болып табылады. Егер 2006 жылы халықтың көші-қонның теріс сальдосы -103 адамды құраса, 2021 жылы бұл көрсеткіш -558 адамға дейін өсті. Аумақтық аспектіде халықтың теріс көші-қон сальдосының айтарлықтай өсуі Шыңғырлау ауылдық округінің аумағында байқалады (-68-ден -533 адамға дейін). 3 ауылдық округте халықтың кетуінің оң үрдісі көші-қонның теріс сальдосына ауысты: Ақтау (8-ден -14 адамға дейін), Ардақ (1-ден -13 адамға дейін), Ащысай (4-тен -4 адамға дейін) ауылдық округтерінде. Ақшат ауылдық округінде халықтың кету жағдайы айтарлықтай жақсарған жоқ (-19-дан -13 адамға дейін). Халықтың көші-қон өсімі Алмаз (0-ден 10 адамға дейін), Ақбұлақ (-23-тен 4 адамға дейін) және Қарағаш (-6-дан 5 адамға дейін) ауылдық округтерінде байқалады [15].

Тұрғындарды әлеуметтік қызметтермен қамтамасыз етуде халықтың өмір сүру сапасы тәуелді аумақтың әлеуметтік-инфрақұрылымдық жүйесінің маңызы зор. 2006-2021 жылдары Шыңғырлау ауданының аумағында әлеуметтік мақсаттағы инфрақұрылымдық нысандардың саны 122-ден 99-ға дейін (18,9%-ға) азайды [15]. Әлеуметтік инфрақұрылым білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет және спорт мекемелерінің аумақтық желісімен ұсынылған.

Жалпы Шыңғырлау ауданы бойынша қарастырылып отырған кезеңде білім беру мекемелерінің саны 8,8%-ға қысқарды. Білім беру мекемелері санының азаюы Ащысай, Ақбұлақ Ақтау, Ақшат, Қарағаш ауылдық округтерінде байқалады. Алмаз ауылдық округінде бұл көрсеткіш өзгерген жоқ, ал Ардақ және Шыңғырлау ауылдық округтерінде жұмыс істейтін білім беру мекемелерінің саны артты (кесте 2).

2-Кесте – 2006-2021 жылдардағы БҚО Шыңғырлау ауданының ауылдық округтеріндегі білім беру мекемелерінің саны мен оқитын балалар санының өзгеруі

№	Ауылдық округтердің атауы	Білім беру мекемелерінің саны, бірлік		Оқитын балалар саны, адам	
		2006 ж.	2021 ж. (1 қазандағы жағдай бойынша)	2006 ж.	2021 ж. (1 қазандағы жағдай бойынша)
1	Алмаз	3	3	275	148
2	Ащысай	5	3	160	150
3	Ақбұлақ	3	2	250	114
4	Ақтау	3	2	206	71
5	Ақшат	3	2	468	284
6	Ардақ	1	2	102	61
7	Қарағаш	4	3	294	93
8	Шыңғырлау	12	14	2 320	1 920
	Барлығы	34	31	4 075	2 841

Авторлармен [15] бойынша құрастырылды

2021 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша Шыңғырлау ауданының білім беру нысандарының аумақтық желісі 8 мектепке дейінгі мекемеден, 3 кешенді мектеп-бақшадан, 15 жалпы білім беретін мектептен, 1 музыка мектебінен, 1 спорт мектебінен, 1 колледжден, 1 мектептен тыс жұмыс орталығынан, 1 жас туристер станциясынан тұрады [15]. Егер барлық ауылдық округтерде жалпы білім беретін мектептер болса, Қарағаш ауылдық округінде мектепке дейінгі мекемелер мен кешенді-мектеп-бала бақшалар жоқ. Музыка мектебі, спорт мектебі, колледж, мектептен тыс жұмыс орталығы, жас туристер станциясы сияқты білім беру нысандары Шыңғырлау ауылдық округінің аумағында орналасқан және тиісінше осы типтегі әлеуметтік инфрақұрылым 7 ауылдық округте жоқ.

2-кестеден көріп отырғанымыздай, Шыңғырлау ауданындағы білім беру мекемелерінде білім алушы балалар саны 30,3%-ға қысқарды, бұл білім беру нысандары жүктемесінің орташа мәнінің 120-дан 92 балаға дейін азаюына әкелді. Бұл үрдіс ауданның барлық 8 ауылдық округіне тән.

Шыңғырлау ауданында денсаулық сақтау ұйымдарының аумақтық желісі айтарлықтай қысқарды, ол 36,7%-ға азайды. 6 ауылдық округ аумағында 11 денсаулық сақтау нысаны жұмысын тоқтатты. Тек Алмаз және Ардақ ауылдық округтерінде денсаулық сақтау ұйымдарының саны өзгеріссіз қалды (кесте 3).

3-Кесте – 2006-2021 жылдардағы БҚО Шыңғырлау ауданының ауылдық округтеріндегі денсаулық сақтау ұйымдарының саны мен медицина қызметкерлері санының өзгеруі

№	Ауылдық округтердің атауы	Денсаулық сақтау ұйымдарының саны, бірлік		Медицина қызметкерлерінің (дәрігерлер мен орта медицина қызметкерлерінің) саны, адам	
		2006 ж.	2021 ж. (1 қазандағы жағдай бойынша)	2006 ж.	2021 ж. (1 қазандағы жағдай бойынша)
1	Алмаз	3	3	6	2
2	Ащысай	5	2	8	2
3	Ақбұлақ	3	1	5	3
4	Ақтау	2	1	5	1
5	Ақшат	4	1	18	6
6	Ардақ	1	1	2	1
7	Қарағаш	4	3	4	4
8	Шыңғырлау	8	7	108	128
	Барлығы	30	19	156	147

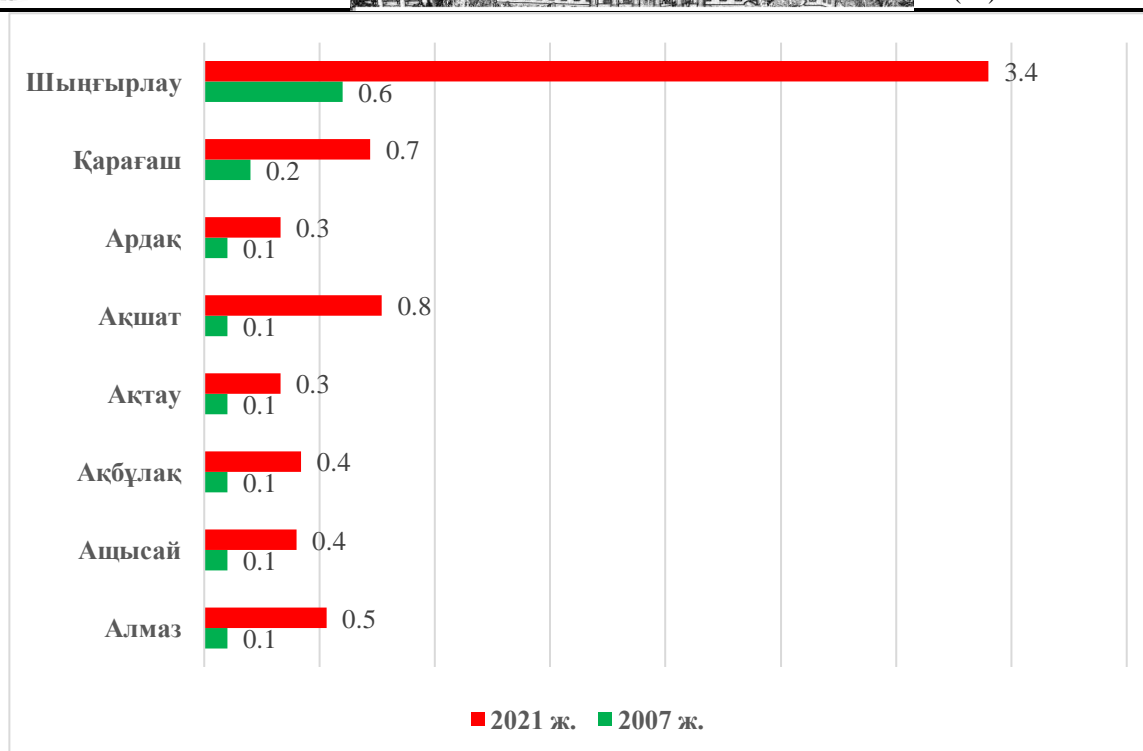
Авторлармен [15] бойынша құрастырылды

Шыңғырлау ауданының денсаулық сақтау нысандарының заманауи аумақтық желісі 1 аурухана, 1 емхана, 1 отбасылық-дәрігерлік амбулатория, 5 фельдшерлік-акушерлік пункт және 11 медициналық пункттен тұрады [15]. Шыңғырлау ауылдық округінде жалғыз аурухана, емхана және 5 медициналық пункт орналасқан, ал ауданның отбасылық-дәрігерлік амбулаториясы Ақшат ауылдық округінде орналасқан. Алмас, Ащысай, Ақбұлақ, Ақтау және Қарағаш ауылдық округтерінде денсаулық сақтау инфрақұрылымы фельдшер-акушерлік пункттер желісімен ұсынылған. Шыңғырлау ауылдық округінен басқа Алмас, Ащысай, Ардақ және Қарағаш ауылдық округтерінде медициналық пункттер жұмыс істейді.

2006-2021 жылдары Шыңғырлау ауданында денсаулық сақтау ұйымдарының медицина қызметкерлерінің саны 5,8%-ға қысқарды, бұл 7 ауылдық округке тән. Тек Қарағаш ауылдық округінде бұл көрсеткіш бұрынғы калпында қалды. Осы үрдіс кезінде бұл халық санының қысқаруына байланысты 1 медицина қызметкеріне есептегенде жүктеменің 117-ден 95 адамға дейін төмендеуіне ықпал етті. Шыңғырлау ауданында ауылдық округтердің денсаулық сақтау нысандарын дәрігерлермен қамтамасыз ету мәселесі өткір болып тұрғанын атап өткен жөн. 2021 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша Шыңғырлау ауданындағы дәрігерлердің жалпы саны 28 құрайды, олар тек Шыңғырлау ауылдық округінде жұмыс істейді. Қалған 7 ауылдық округте денсаулық сақтау қызметін орта медициналық персонал көрсетеді. Тұтастай алғанда, қаралып отырған кезеңде ауданның денсаулық сақтау ұйымдарының шоғырлануы және медицина қызметкерлерінің Шыңғырлау ауылдық округінде шоғырлануы тиісінше 26,7%-дан 36,8%-ға дейін және 69,2%-дан 87,2%-ға дейін өсті.

Шыңғырлау ауданының мәдениет және спорт инфрақұрылымы нысандарының саны 58-ден 49 бірлікке дейін (15,5%-ға) қысқарды. Бұл үрдіс 6 ауылдық округке тән және тек Ардақ және Шыңғырлау ауылдық округтерінде жұмыс істеп тұрған мәдениет және спорт мекемелерінің саны өзгеріссіз қалды. 2021 жылы ауданның жалғыз музейі мен кинотеатры Шыңғырлау ауылдық округінде, атап айтқанда аудан орталығы Шыңғырлау ауылында жұмыс істеді. Сонымен қатар, Шыңғырлау ауылдық округінде 8 кітапхана, 5 мәдениет үйі мен клуб, 5 спорт залы орналасқан. Қалған 7 ауылдық округтерде мәдениет және спорт нысандарынан 11 кітапхана, 10 мәдениет үйлері мен клубтар, 8 спорт залдары бар [15]. 15 жыл ішінде Шыңғырлау ауылдық округінде мәдениет және спорт саласы мекемелерінің шоғырлануы 34,5%-дан 40,8%-ға дейін ұлғайды.

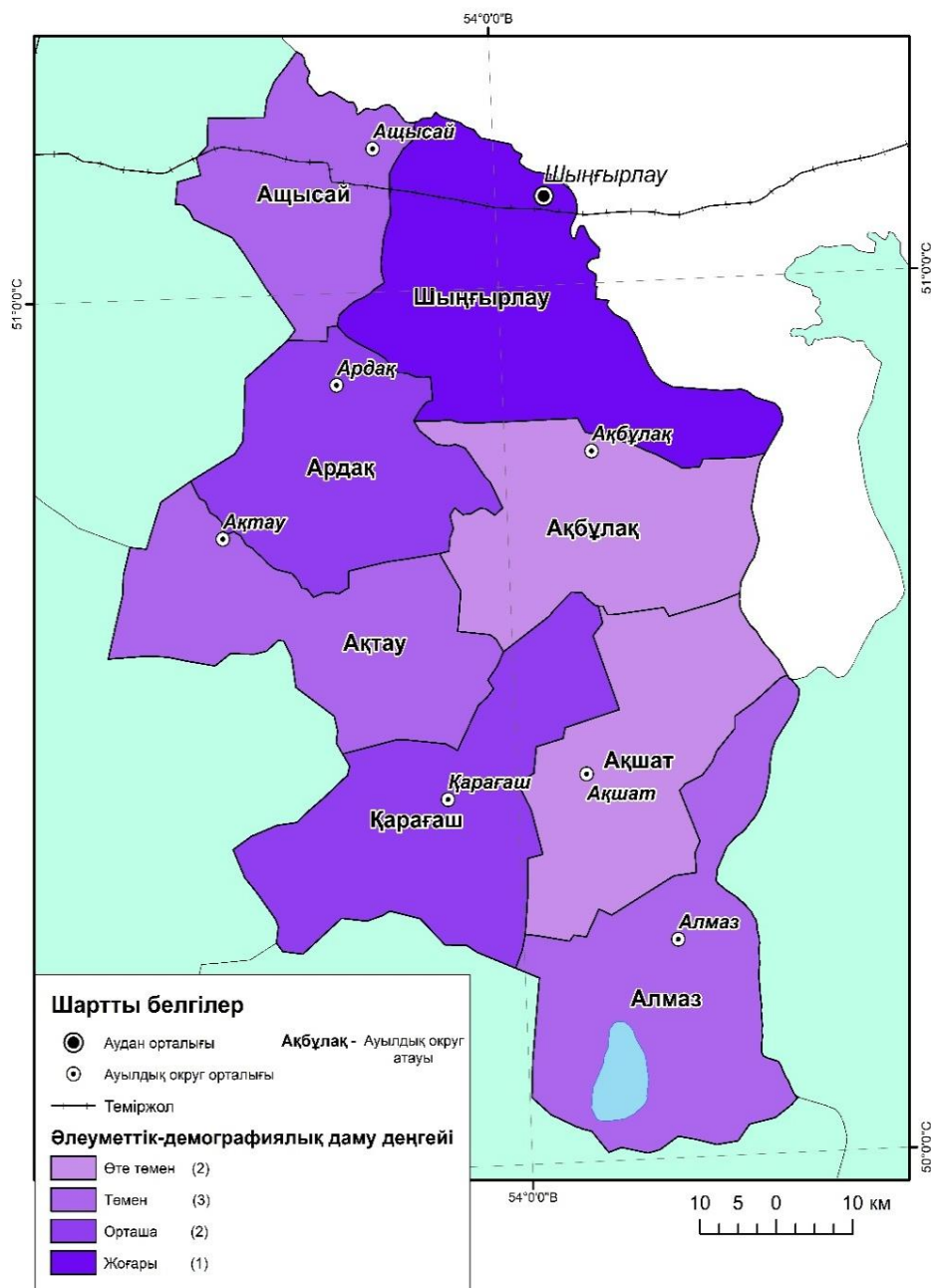
Әлеуметтік дамуды көрсететін маңызды индикаторлар халықтың жұмыссыздық деңгейі және аз қамтылған тұрғындар саны болып табылады. 2006-2021 жылдар аралығында Шыңғырлау ауданында халықтың жұмыссыздық деңгейінің өсу үрдісі байқалады: 1,4%-дан 6,9%-ға дейін [15]. Барлық ауылдық округтерде жұмыссыздық деңгейінің өсуі байқалады. Басқа ауылдық округтермен салыстырғанда бұл көрсеткіш Шыңғырлау ауылдық округінде айтарлықтай өсті, Ақшат және Қарағаш ауылдық округтері де ерекшеленеді (сур. 2).

2-Сурет – 2006-2021 жылдардағы БҚО Шыңғырлау ауданының ауылдық округтеріндегі халықтың жұмыссыздық деңгейінің өзгеруі (%-бен). Авторлармен [15] бойынша құрастырылды

Бұл ретте 2006-2021 жылдары Шыңғырлау ауданында аз қамтылған тұрғындар саны 894-тен 177 адамға дейін (80,2%-ға) қысқарғанын атап өту қажет. 2021 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша қолда бар статистикалық материалдар бойынша бұл көрсеткіш Алмаз, Ақбұлақ, Ақтау және Ақшат ауылдық округтерінде нөлге дейін жеткен. Қалған 4 ауылдық округте аз қамтылған тұрғындар саны Ащысай ауылдық округіндегі 9-дан Шыңғырлау ауылдық округіндегі 126-ға дейін өзгереді [15]. Шыңғырлау ауылдық округінің аумағына пайыздық қатынаста ауданның аз қамтылған тұрғындарының 71,2%-ы келеді.

БҚО Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық даму деңгейін анықтау үшін 2006-2021 жылдардағы келесі 9 көрсеткіштің өсу/кему қарқынын анықтау және оларды ранг-балдық бағалау әдістемесінің көмегімен жүйелеу негізінде ауылдық округтердің типологиясы жүргізілді: 1) халықтың саны; 2) халықтың тығыздығы; 3) халықтың табиғи қозғалысы; 4) халықтың көші-қон сальдосы; 5) халықтың жұмыссыздық деңгейі; 6) аз қамтылған тұрғындардың саны; 7) білім беру мекемелерінің саны; 8) денсаулық сақтау ұйымдарының саны; 9) мәдениет және спорт мекемелерінің саны (сур. 3)

3-Сурет – 2006-2021 жылдардағы әлеуметтік-демографиялық даму деңгейі бойынша БҚО Шыңғырлау ауданының ауылдық округтерінің типологиясы. Авторлармен [15] бойынша құрастырылды

Жүргізілген типология әлеуметтік-демографиялық дамудың ең жоғары деңгейі Шыңғырлау ауылдық округіне тән екенін көрсетті. Ардақ және Қарағаш ауылдық округтері орташа даму деңгейіне ие. Дамудың төмен деңгейі Ащысай, Ақтау және Алмаз ауылдық округтерінде байқалады. Ақбұлақ және Ақшат ауылдық округтерінде даму деңгейі өте төмен (сур. 3).

Қорытынды

Алынған нәтижелер БҚО Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық дамуының теріс үрдістерге ие екендігін көрсетеді. Көптеген ауылдық округтердегі табиғи қозғалыс қарқынының төмендеуі және халықтың қарқынды кетуі сияқты демографиялық процестер Шыңғырлау ауданының халқы санының 23,5%-ға

қысқаруына, халық тығыздығының төмендеуіне және Шыңғырлау ауылдық округінің аумағында тұрғындарды оқшаулау көрсеткішінің өсуіне алып келді. Бұл теріс демографиялық процесс теріс үрдістер байқалатын ауылдық округтердің әлеуметтік дамуына тікелей байланысты. Қаралған кезеңде Шыңғырлау ауданының әлеуметтік нысандарының аумақтық желісі қысқарды. Бұл үрдіс білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет және спорт салаларына әсер етті. Бұл ретте Шыңғырлау ауданының денсаулық сақтау нысандары елді мекендердің барлығында емес екенін атап өту қажет. Егер халықты қоныстандыру жүйесі 25 ауылдық елді мекеннен тұрса, онда денсаулық сақтау ұйымдарының желісі 19 нысанынан тұрады. Сондай-ақ денсаулық сақтау ұйымын медицина қызметкерлерімен қамтамасыз ету өзекті мәселе болып табылады. Жалпы, ауылдық округтер мен елді мекендерде әлеуметтік инфрақұрылымдар ғана емес, мектепке дейінгі мекемелердің тәрбиешілері, мектеп мұғалімдері, дәрігерлер мен орта медициналық қызметкерлер, мәдениет қызметкерлері, спорт жаттықтырушылары және басқа да әлеуметтік қызметкерлер жетіспейді. Алайда, әлеуметтік салада кадрлардың жетіспеушілігі кезінде Шыңғырлау ауданының барлық ауылдық округтерінде халықтың жұмыссыздық деңгейінің өсуі байқалады, бұл білікті кадрлардың кетуімен, жастардың жалақысы төмен жұмыстарға қызығушылығының әлсіздігімен, елді мекендерде сапалы тұрғын үй қорының жеткіліксіздігімен және т.б. байланысты болуы ықтимал. Осы аспектілердің барлығы халықтың өмір сүру сапасына тікелей әсер ететін әлеуметтік қызметтердің аумақтық қолжетімділігін шектейді. Бұл өз кезегінде Шыңғырлау ауданы аумағының демографиялық даму трендтерін айқындайды.

Жоғарыда көрсетілген негізгі үрдістер БҚО Шыңғырлау ауданының әлеуметтік-демографиялық дамуының аумақтық саралануына алып келді, бұл ауылдық округтердің даму қарқыны бойынша жүргізілген типологиясымен ерекшеленеді. 8 ауылдық округтің ішінде даму деңгейі бойынша қалғандарына қарағанда Шыңғырлау ауылдық округі ерекшеленеді. Сондай-ақ, басқа ауылдық округтердің арасында Шыңғырлау ауылдық округінен едәуір төмен Ардақ және Қарағаш ауылдық округтерін бөліп көрсетуге болады. Бұл 3 ауылдық округ аудан аумағының 41,3% алып жатыр, онда Шыңғырлау ауданы халқының 72,3%-ы шоғырланған. Қалған 5 ауылдық округте даму деңгейі төмен және өте төмен.

Байқалып отырған үрдістерді ескере отырып, Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық даму деңгейі бойынша Батыс Қазақстан облысының депрессивті аумағына жатады деген қорытынды жасауға болады. Ауылдық округтер деңгейінде депрессивтілердің қатарына 8-ден 7 ауылдық округ жатады. Орталығы Шыңғырлау ауылы болатын Шыңғырлау ауылдық округі ғана дамып келе жатқан аумаққа жатады.

Біздің ойымызша, Шыңғырлау ауданының аумақтық әлеуметтік-демографиялық дамуы үшін мемлекеттік реттеудің келесі басымдығы болуы керек:

- шекара маңы және көлік-географиялық жағдайды тиімді пайдалану;
- шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту;
- жер ресурстарын өндірістік айналымға тарту және ауыл шаруашылығын, тамақ және жеңіл өнеркәсіпті дамыту;
- әлеуметтік инфрақұрылым нысандарының аумақтық желісін жетілдіру және барлық ауылдық елді мекендерде сапалы әлеуметтік қызметтер көрсету;
- білікті кадрларды тарту үшін жағдай жасау.

Алғыстар

Авторлар 2006-2021 жылдардағы ауылдық округтердің әлеуметтік-экономикалық дамуы туралы статистикалық ақпарат бергені үшін БҚО Шыңғырлау ауданы әкімдігінің экономика және қаржы бөлімінің басшысы С.Б. Тұрғалиевке алғыс білдіреді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Анисимова В.Ю. К вопросу о значении социально-демографического развития региона // Вестник Самарского университета. Экономика и управление. 2020. Т. 11. № 1. С. 7–14. DOI: <http://doi.org/10.18287/2542-0461-2020-11-1-7-14>.

[2] Черепанова А.В. Оценка демографической политики в рамках механизма обеспечения эффективного развития региона // Экономика региона. – 2009. – №4 (20). – С. 219-223.

[3] Beysembaev S. Socio-Demographic development trends in Kazakhstan society (Based on Public Opinion Polls) // Central Asia and the Caucasus. – 2011. – Volume 12. – Issue 2. – P. 71-87.

[4] Абишева М. Тенденции социально-демографического развития Республики Казахстан // Демоскоп Weekly. – 2011. – 451-452. – http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0451/analit01.php#_FNR_1

[5] Петрова Е.В. Социально-демографическое развитие Республики Бурятия: тенденции и перспективы // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 5. ; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=15045> (дата обращения: 10.10.2021). Petrova E.V. The socio-

demographic development of the Republic of Buryatia: trends and prospects // Modern problems of science and education. – 2014. – № 5

[6] Lordkipanidze V. Demographic Development and Demographic Security in Georgia // Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, vol. 10, no. 1, 2016. P. 112-117.

[7] Баженова Е.С. Социально-демографическое развитие КНР // Сборник «Китайская Народная Республика: политика, экономика, культура». 2014-2015. Российская Академия наук; ФГБУН "Институт Дальнего Востока" РАН. Москва, 2016. С. 94-104.

[8] Локосов В.В. Социодемографическое развитие России: динамика и риски для рынка труда. Экономика и управление. 2017; №11. С. 31-36. Lokosov V.V. Socio-Demographic Development in Russia: Dynamics and Risks for the Labor Market. Economics and Management. 2017;(11):31-36. (In Russ.)

[9] Мухаметова Д.А., Смолькина В.П. Социально-демографическое развитие региона в контексте стратегического управления человеческими ресурсами // В сборнике: Современные тенденции прикладных исследований в психологии, педагогике и социологии. Сборник трудов Всероссийской научно-практической конференции. Сост. и отв. ред. – к.псх.н., доцент Михайлова И.В., 2020. С. 302-310.

[10] Кривенко А.В. Тенденции и перспективы демографического развития Приднестровья // Социально-экономическая география: история, теория, методы, практика 2021: сборник научных статей / под ред. А.П. Катровского, В.Е. Шувалова, А.А. Агирречу. Смоленск: Изд-во Смоленского государственного университета, 2021. 540 с. С. 314-324. A.V. Crivenco Trends and prospects of the demographic development of Transnistria

[11] Кудряшова Е.В., Глухов С.Г., Провидонова Н.В., Крючков Г.Г. Теоретико-методологические аспекты моделирования социально-демографического развития сельских территорий // Научное обозрение: теория и практика. 2021. Т. 11. № 1 (81). С. 248-260.

[12] Красинец Е.С., Шевцова Т.В. О Тенденциях и проблемах социально-демографического развития сельских территорий России // Евразийское Научное Объединение. 2021. № 7-2 (77). С. 92-94.

[13] Батыс Қазақстан облысы өңірлері 2020 жылы: Статистикалық жылнамалығы / Бас редактор Б.Алимбаева. – Орал: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық Статистика бюросының Батыс Қазақстан облысы бойынша департаменті, 2021. – 130 б.

[14] Имашев Э.Ж., Сафиуллин Р.Г. Тенденции и приоритеты пространственного развития Западно-Казахстанской области: монография. – Уральск: РИЦ ЗКГУ им. М.Утемисова, 2015. – 221 с.

[15] Статистические данные Отдела экономики и финансов Акимата Чингирлауского района Западно-Казахстанской области за 2006-2021 годы.

REFERENCES

[1] Anisimova, V.Yu. (2020). K voprosu o znachenii social'no-demograficheskogo razvitija regiona [On the issue of importance of social and demographic development of the region]. Vestnik Samarskogo universiteta. Jekonomika i upravlenie – Vestnik of Samara University. Economics and Management, Vol. 11, 1, 7–14 [In Russian] DOI: <http://doi.org/10.18287/2542-0461-2020-11-1-7-14>.

[2] Cherepanova, A.V. (2009). Ocenka demograficheskoy politiki v ramkah mehanizma obespechenija jeffektivnogo razvitija regiona [Assessment of demographic policy within the framework of the mechanism for ensuring effective development of the region]. Jekonomika regiona – Regional Economy, 4 (20), 219-223 [In Russian].

[3] Beysembaev, S. (2011). Tendencii social'no-demograficheskogo razvitija Kazakhstanskogo obshhestva (na osnove oprosov obshhestvennogo mneniya) [Socio-Demographic development trends in Kazakhstan society (Based on Public Opinion Polls)]. Central'naja Azija i Kavkaz – Central Asia and the Caucasus, Vol. 12, 2, 71-87 [In Russian].

[4] Abisheva, M. (2011). Tendencii social'no-demograficheskogo razvitija Respubliki Kazahstan [Trends of socio-demographic development of the Republic of Kazakhstan]. Demoskop Weekly – Demoscope Weekly, 451-452. Retrieved from http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0451/analit01.php#_FNR_1 [In Russian].

[5] Petrova, E.V. (2014). Social'no-demograficheskoe razvitie Respubliki Burjatija: tendencii i perspektivy [The socio-demographic development of the Republic of Buryatia: trends and prospects]. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya – Modern problems of science and education, 5. Retrieved from <https://science-education.ru/ru/article/view?id=15045> (date of reference: 10.10.2021) [In Russian].

[6] Lordkipanidze, V. (2016). Demograficheskoe razvitie i demograficheskaya bezopasnost` v Gruzii [Demographic Development and Demographic Security in Georgia]. Vestnik Nacional'noj akademii nauk Gruzii – Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, Vol. 10, 1, 112-117 [In Russian].

- [7] Bazhenova, E.S. (2016). Social`no-demograficheskoe razvitiye KNR [Socio-demographic development PRC]. Rossijskaya Akademiya nauk; FGBUN "Institut Dal`nego Vostoka" RAN. – Russian Academy of Sciences; FGBUN "Institute of the Far East" RAS. Moscow, 94-104 [In Russian].
- [8] Lokosov, V.V. (2017). Sociodemograficheskoe razvitiye Rossii: dinamika i riski dlya ry`nka truda [Socio-demographic development of Russia: dynamics and risks for the labor market]. *E`konomika i upravlenie – Economy and Management*, 11, 31-36 [In Russian].
- [9] Mukhametova, D.A., & Smolkina, V.P. (2020). Social`no-demograficheskoe razvitiye regiona v kontekste strategicheskogo upravleniya chelovecheskimi resursami [Socio-demographic development of the region in the context of strategic human resource management]. V sbornike: *Sovremennye tendencii prikladnyh issledovanij v psihologii, pedagogike i sociologii. Sbornik trudov Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii – In the collection: Current trends in applied research in psychology, pedagogy and sociology. Proceedings of the All-Russian Scientific-Practical Conference*, 302-310 [In Russian].
- [10] Krivenko, A.V. (2021). Tendencii i perspektivy` demograficheskogo razvitiya Pridnestrov`ya [Trends and prospects of the demographic development of Transnistria]. *Social`no-jekonomicheskaja geografija: istorija, teorija, metody, praktika. 2021: sbornik nauchnyh Smolensk: Izd-vo Smolenskogo gosudarstvennogo universiteta – Socio-economic geography: history, theory, methods, practice Smolensk: Smolensk State University*, 314-324 [In Russian].
- [11] Kudryashova, E.V., Glukhov, S.G., Providonova, N.V., & Kryuchkov G.G. (2021). Teoretiko-metodologicheskie aspekty` modelirovaniya social`no-demograficheskogo razvitiya sel`skix territorij [Theoretical and methodological aspects of modeling the socio-demographic development of rural areas]. *Nauchnoe obozrenie: teoriya i praktika – Scientific Review: Theory and Practice*, Vol. 11, 1 (81), 248-260 [In Russian].
- [12] Krasinets, E.S., & Shevtsova, T.V. (2021). O Tendenciayah i problemax social`no-demograficheskogo razvitiya sel`skix territorij Rossii [About trends and problems of demographic development of rural territories of Russia]. *Evrazijskoe Nauchnoe Ob`edinenie – Eurasian Scientific Association*, 7-2 (77), 92-94 [In Russian].
- [13] B. Alimbayeva (Eds.). (2021). *Regiony` Zapadno-Kazaxstanskoj oblasti v 2020 godu: statisticheskij ezhegodnik [West Kazakhstan regions in 2020: statistical yearbook]. Ural`sk: departament Nacional`nogo byuro statistiki agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazaxstan po Zapadno-Kazaxstanskoj oblasti – Uralsk: Department of the National Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for the West Kazakhstan region*, 130 [In Russian].
- [14] Imashev, E.Zh. & Safiullin, R.G. (2015). *Tendencii i priority` prostranstvennogo razvitiya Zapadno-Kazaxstanskoj oblasti: monografiya [Trends and priorities of spatial development of the West Kazakhstan region: monograph]. RIC ZKGU im. M.Utemisova – RRC of WKSU named after M. Utemisov*, 221 [In Russian].
- [15] *Statisticheskie dannye Otdela jekonomiki i finansov Akimata Chingirlauskogo rajona Zapadno-Kazaxstanskoj oblasti za 2006-2021 gody. [Statistical data of the Department of Economy and Finance of the Akimat of Chingirlau district of the West Kazakhstan region for 2006-2021].*

Imashev Eduard, Uteniyazova Zhibek

TRENDS IN TERRITORIAL SOCIO-DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE CHINGIRLAU DISTRICT OF THE WEST KAZAKHSTAN REGION

Annotation. The paper presents the main results of the study of trends in the territorial socio-demographic development of Chingirlau district of West Kazakhstan region. The conducted comparative-geographical analysis of the main indicators of socio-demographic development of rural districts showed that for 2006-2021 there is a generally negative trend in Chingirlau district. In most rural districts there is a decrease in the rate of natural movement and intensive outflow of population. This led to a decrease in the population of Chingirlau district by 23.5%, a decrease in population density and an increase in the localization rate of residents. Also revealed the trend of reducing the territorial network of social infrastructure by 18.9% (including education, health, culture and sports), the growth of unemployment in all rural districts. In order to determine the level of territorial socio-demographic development of Chingirlau district a typology of rural districts was conducted based on the definition of growth/decline rates of 9 main indicators. The typology showed that relatively the highest level of socio-demographic development is characteristic of 1 rural district, the average level - 2, low level - 3, very low level - 2. The identified trends led to the conclusion that by the level of territorial socio-demographic development Chingirlau district belongs to the depressed territory of West Kazakhstan region. This requires the adoption of further administrative decisions aimed at stabilizing and improving the socio-demographic situation in the rural districts of Chingirlau district.

Keywords: Chingirlau district; socio-demographic development; trends; rural districts; social infrastructure; level of development; territory; differentiation; population; typology.

Имашев Э.Ж., Утениязова Ж.Б.

ТЕНДЕНЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЧИНГИРЛАУСКОГО РАЙОНА ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В работе представлены основные результаты исследования тенденций территориального социально-демографического развития Чингирлауского района Западно-Казахстанской области. Проведенный сравнительно-географический анализ основных показателей социально-демографического развития сельских округов показал, что за 2006-2021 гг. в Чингирлауском районе наблюдается в целом отрицательная тенденция. В большинстве сельских округах прослеживается снижение темпов естественного движения и интенсивный отток населения. Это привело к сокращению численности населения Чингирлауского района на 23,5%, уменьшению плотности населения и росту показателя локализации жителей. Также выявлена тенденция сокращения территориальной сети социальной инфраструктуры на 18,9% (в том числе в сфере образования, здравоохранения, культуры и спорта), роста уровня безработицы во всех сельских округах. С целью определения уровня территориального социально-демографического развития Чингирлауского района проведена типология сельских округов на основе определения темпов прироста/убыли 9 основных показателей. Проведенная типология показала, что относительно самый высокий уровень социально-демографического развития характерен 1 сельскому округу, средний уровень – 2, низкий уровень – 3, очень низкий уровень – 2. Выявленные тенденции позволили сделать вывод о том, что по уровню территориального социально-демографического развития Чингирлауский район относится к депрессивной территории Западно-Казахстанской области. Это требует принятия дальнейших управленческих решений, направленных на стабилизацию и улучшения социально-демографической ситуации в сельских округах Чингирлауского района.

Ключевые слова: Чингирлауский район; социально-демографическое развитие; тенденции; сельские округа; социальная инфраструктура; уровень развития; территория; дифференциация; население; типология.